

СРПСКА ШТАМПА У АУСТРОУГАРСКОЈ О КУЛТУРНО-УМЕТНИЧКОМ ЖИВОТУ ТЕМИШВАРСКИХ СРБА СА КРАЈА XIX ВЕКА

Последње деценије XIX века одликују се, међу осталом, значајним порастом културне и уметничке делатности међу Србима у Аустроугарском царству. Мада бројчано мањи него у другим градовима овог дела Империје, Срби у Темишвару нису одступали од оновремених токова. У раду је приказан пресек њихових културних и уметничких догађања, онако како су описана у тадашњим српским новинама и часописима. Из приложених примера јасно произилази да су, без изузетака, сва та догађања имала веома јак национални карактер, будући намењена очувању српског националног, културног и верског идентитета у Аустроугарској.

Кључне речи: Срби у Темишвару, културно-уметничка догађања, новински чланци, очување националног идентитета

Друштвене и демографске прилике Срба у Темишвару у другој половини XIX века

Као престоница Баната, Темишвар је и током друге половине XIX века наставио да буде најзначајнији економски, али и образовни и духовни центар ове историјске области. Према подацима које је многозаслужни градоначелник Јохан Непомук Прајер објавио у првој монографији овог Краљевског слободног града, Темишвар се половином XIX века простирао на око тридесетак квадратних километара, а обухватао је Град (утврђење) и три предграђа (Фабрику – на истоку и југо-истоку, Јозефин – на југозападу и Мајурове – на југу).

Уз развијен верски живот (у граду је деловало пет вероисповести – католичка, православна, унијатска, протестантска и јеврејска), Темишвар је имао низ основних и средњошколских установа, Лицеј (приватну високошколску установу коју је, својевремено, похађао и Бранко Радичевић),

¹ dejan.popov.tm@gmail.com

² Рад је настао у оквиру пројекта ЦНИКСР *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*.

три болнице, а привреда је била у пуном процвату: производио се широк асортиман робе, постојао је велики број занатлијских радњи и фабрика. Пуштањем у промет железничке пруге Темишвар–Сегедин 1857. године, динамика економије града и целе области је још више порасла.

Културни живот је такође био развијен. Немачке новине су се у Темишвару почеле штампати већ у XVIII веку, да би средином XIX века већ било штампе (у мањој или већој мери) на свим банатским језицима. Постојале су две књижаре, библиотека (прва позајамна библиотека у Аустројском царству, отворена 1815), разна удружења. Ако су се нижи staleжи – у предграђима – и задовољавали недељним игранкама, „бургери“ су редовно ишли у позориште, где су слушали опере и симфонијске концерте.

У сваком погледу, Темишвар је био напредна хабзбуршка варош, и често је називан „малим Бечом“. У њему је 1854. регистровано 1.770 Срба, што је представљало 8,6% од целокупног становништва. Четврт века касније (1880), пописано је 1.752 Срба, односно 5,7% од целокупног становништва (тај проценат је у опадању све до данашњих дана)(Степанов, 2009: 24). Од поменутих предграђа, Срби су били најбројнији у Фабрици. У самом Граду, њихов број је био нешто мањи. Током друге половине XIX века, уочљива је велика флукуација српског становништва, понајвише из економских разлога. Уз Град и Фабрику, у приградском насељу Мехали (које је Темишвару припојено 1910. године) живео је такође значајан број Срба.

Позоришне представе

Прве деценије XIX века донеле су промене у Јужноугарском друштву и по питању приступа култури и културним догађањима када су у питању шире масе. Била је то последица не само државне просветитељске политике према својим поданицима, већ и чињеница да су јавна културна догађања била све учесталија, те да култура није више била искључиво привилегија имућних.

Истичемо овде значајну улогу фабричког учитеља Јована Крестића који је још 12. маја 1793. приредио са својим ученицима позоришну представу за родитеље и званице поводом полугодишњих испита. Аматерске позоришне представе приређивали су, с времена на време, у Фабрици и потоњи просветни делатељи. Познато је, затим, да је у Темишвару 1824. године гостовао отац српског позоришта Јоаким Вујић, са комадом *Сестра из Ирига*. Након Револуције (1848–1849), усталио се обичај да српска младеж организује балове и игранке у добротворне сврхе, на којима су понекад изведени и позоришни комади. Међутим, опадање броја темишварских Срба учинило је да покушаји организовања неке сталне позоришне дружине не

уроде плодом (Степанов, 1994: 47–50).

Ипак, у Темишвару су повремено гостовали српски глумци. Из написа на првој страни листа „Позориште“ сазнајемо о турнеји Позоришне дружине из Новог Сада, која је започела двомесечним гостовањем у Старом Бечеју, априла 1879. године. Дружина је турнеју наставила у Сенти и Великој Кикинди. Након добијања „концесије“ (радне дозволе), „кренула се дружина 3. октобра за Темишвар и бавила се тамо 3 недеље дана. Свега је дато 11 представа и 1 корисница. У Темишвару се, истина, једва крај с крајем сватио, али ја, у договору са дром Бранком Стефановићем³, не хтедох нипошто пропустити Темишвар, ма и са малом штетом, само да се не би сасвим успавао српски дух, који је збиља нашим доласком тамо прилично пробуђен, бар што се нашег позоришног завода тиче. Из Темишвара отишла је дружина 23. октобра у Вршац“ (Позориште, 1881).

Шест година касније (1885), налазимо у „Застави“ допис из пера неидентификованог „Истинољуба“, који на самом почетку чланка констатује да је „ваљда већ време, да српски читалачки свет и из нашег места чита што“, јер „из свију крајева српског народа јављају дописници разне догађаје и новости, само из нашег места, ево већ дужег времена, ни један гласак да се чује, те изгледа, као да нисмо живи.“ Сазнајемо даље да „већ од више година амо свикао се тамешварски српски свет, да у својој средини сваке године види бар по једну српску забаву. Па и ова година није нас мимоишла, јер 30. марта т. г. имали смо опет прилике, да у сада туђем Тамешвару чујемо српску реч са онога места, које се друкче зове и „свет на даскама“. Наша дична и неуморна трговачка омладина приредила је тог дана у вече дилетантску позоришну представу са игранком, од које је чист приход био намењен школским целима у Фабрици. Колико је родољубива мисао трговачке омладине била племенита. [...] Тога вечера су представљана два Трифковићева комада, и то: „Школски надзорник“ и „Честитам“, оба у једном чину. И мада су представљачи и представљачице на овом пољу почетници, и опет су оба ова комада одиграна на опште задовољство присутне публике,

³ др Александар Бранко Стефановић (1843–1896), рођени Темишварац, био је лекар и друштвени радник. Основну школу и пијаристичку гимназију похађао је у Темишвару, а медицину је студирао у Бечу, где је стекао и звање доктора хирургије 1866. године. Био је један од чланова оснивача „Зоре“ у Бечу, затим и њен председник. У том својству је при Вуковој сахрани 1864. одржао говор над његовим одром. Под његовим председништвом је 1866. основана Уједињена омладина српска. По повратку у Темишвар радио је у струци. Године 1878. изабран је за градског физикуса; на том положају остао је све до свог превременог пензионисања из здравствених разлога, 1895. Био је први председник Српске певачке дружине (1867), за чије се оснивање и организовање пуно залагао. Имао је низ задужења и почасних обавеза у вези са црквено-школским животом Срба у Темишвару. Међу осталим, био је посланик на Црквено-народном сабору у Сремским Карловцима и члан Саборског одбора (1869), члан Епархијске управе темишварске, потпредседик Епархијског административног одбора (од 1875), председник Црквене општине у Темишвару (Граду, од 1882. до смрти). (Степанов, 2001: 251–258)

што је она честим тапшањем и посведочила. И за најбољи доказ још служи, што су морали представљачи на опште допадање поново у недељу 7 о. м. оба комада поновити. [...] Кад се узме у обзир, са колико неприлика, са колко су тегоба имали приређивачи да се боре, па су и опет истрајали, онда ми се неће замерити, када такој свесној трговачкој омладини изречем сваку хвалу и признање на њеном заузимању и труду. У ког је народа трговачка омладина тако свесна, тај народ онда стоји на чврстом пристану, и његових дана, његова живота још је далеко веће. Дао би Бог да се сва српска трговачка омладина угледа на дичну темишварску, и да пође стопама њеним.“

Уз констатацију да је представа могла бити боље посећена од стране тамошње српске публике, „Истинољуб“ описује, из своје перспективе, незавидан положај и ситуацију тадашњих Срба у Темишвару: „У последње доба све се више оповргава, да српски народ бројно опада. То се већ из више места могло увидети, како ми овде стојимо, то нисам могао дознати, дакле не могу ово ни изнети на јавност. Али је жалосно то, да морам констатовати, да овде материјално и то нагло пропадамо. Пре неколико година све су веће куће и трговине биле српске, а сада још мало тих кућа остаде у српским рукама, а од негдашњих силних српских великих трговина сада има још три, но и ових је опстанак подоста подривен, и тешко да ће дочекати још бар једну „половину половине века“... Некад је у Темишвару српска реч много важила, а данас тешко је и чути... Па и некад славно и знатно темишварско певачко друштво никако да поново ускрсне⁴, да бар оно буде апостол ширења и утврђивања српске свести у некад белом српском Темишвару и некадашњој столици војводине српске, јер често ће човек наићи и на Србе па говоре мађарским ил немачким језиком. Ово је заиста жалосно!... Еј Тамишграде, бели Тамишграде!⁵ Хоће ли још кад бити Србин у теби оно, што је некад био?“ (Застава, 1885).

Раскол у Српској народној слободоумној странци 1887. који је довео до оснивања две ривалске странке (Српске народне либералне странке и Српске народне радикалне странке) свакако се огледао и у њиховим органима, либералном „Бранику“ и радикалској „Застави“. Чак и када су у питању репортаже са истих догађаја, уочљиви су различити, чак супротни ставови, па и неистините тврдње. Као пример наводимо допис у „Застави“, објављен 4. октобра 1894. из пера извесног „Фабричанина“, као утук на допис објављен у 108. броју „Браника“. Чланак се односи на представе Српског народног позоришта у Темишвару, за које аутор тврди да мора „у хатар истине“ да „коју реч прозбори“. Погрешно тврдећи да је позориште гостовало у Темишвару након 22 године одсуства, „Фабричанин“ истиче да,

⁴ Мисли се на Српску певачку дружину, основану 1867, која је под притиском власти суспендовала своју активност у раздобљу 1875–1885.

⁵ Аутор у чланку често користи посрбљени назив града (Тамишград), у односу на (тада) званичне облике, Тамишвар / Темишвар. (Прим Д. П.)

упркос лепом представљању глумаца, гостовање „није учинило што је могло и што би требало учинити“. Наиме, „погрешка беше, што се низ представа почео са *Риђокосом*⁶, са олош-комадом, са којим се само деморализација шири“. Аутор даље пише да је „једина утеха, што све на рачун мађарске народности иде, јер се госп. преводилац врло мало заузео, да исти комад посрби. Чија је заслуга да баш тај комад први пут даван буде? [...] После двадесет и две године, од како не беше српског народног позоришта у Темишвару, да се низ представа почиње са преводом [...] мислим да не беше упутно и да се о српску свест јако огрешило“. Хроничар истиче такође и чињеницу да Српско народно позориште је наступило у пратњи изнајмљеног оркестра, и да „кад би [...] имало своју капелу⁷, не би били принуђени у почивкама слушати Штраусове валцере, трамблане, тиролске лендлере и француске четворке“. Друга представа у низу била је француски комад *Досадан свет*⁸, али упркос доброј изведби није оставио „никаква утецаја за собом“. Међутим, сасвим је другачије било приликом треће представе, када је приказан комад *Задужбина цара Лазара*⁹: „Позоришна зграда беше дупком пуна; беше вам ту подоста Срба из околине темишварске, сем тога много туђина. Између осталих српских места беше Чаково, Дињаш, Сенмартон, Мали Бечкерек достојно заступљен. После представе могао си сваком Србину из очију читати, да је задовољан и да би радо још више оваквих комада гледао. Шта више и неколико иновераца питаху ме: Зашто српско позориште не представља само српске оригинале, него преводе? Та преведена комађа гледамо ми у мађарском и немачком позоришту, а ми смо вољни српски живот да упознамо“. Бољи пријем код публике доживели су „стари комади“ приказани током четврте и пете представе: *Сеоски лола*¹⁰, односно *Доктор Робин*¹¹, *Љубавно писмо*¹² и *Гренгоар*¹³. „Последња

⁶ *Риђокоса* (у мађарском оригиналу: *Vöröshajú*), позоришна игра у 3 чина, с певањем, коју је написао Шандор Лукачи. Премијерно је извођена у Будимпешти 1877, а у Новом Саду 1890. године.

⁷ Мисли се на (камерни) оркестар.

⁸ *Досадан свет* (у француском оригиналу: *Le Monde ou l'on s'ennuie*), шаљива игра у 3 чина, чији је аутор Едуар Пајрон.

⁹ Слика из српске прошлости у стиховима у 5 чинова с певањем. Дело је написао Милорад Поповић Шапчанин. Премијерно је изведено 1892. у Новом Саду.

¹⁰ *Сеоска лола* (мађ. *A falu rosszá*), позоришна игра с певањем и играњем у 3 чина, коју је написао Еде Тот, а превео и посрбио Стеван Дескашев.

¹¹ *Доктор Робен* (франц. *Le Docteur Robin*), шаљива игра у 1 чину. Аутор је Жил Премареј.

¹² Шаљива игра у једној радњи, коју је написао Коста Трифковић.

¹³ *Гренгоар* (франц. *Gringoire*), позоришна игра у једној радњи. Написао: Теодор де Банвил.

представа беше *Шокица*¹⁴. Овај комад спада међу тако зване „сензационе“. Има у њему могућности и немогућности, пристojности и непристойности, празних сцена и врло лепих. Преко свега тога учинио је врло леп утисак и видело се, макар да је комад пола шокачки, да је истина она изрека, која вели: Та Србин је мио, ма које вере био“. Недвосмислено истичући важност приказивања српских позоришних комада за овдашњу публику, „Фабричанин“ завршава свој напис речима: „Дај Боже, да што скорије и под још повољнијим приликама дочекамо српско народно позориште у нашем од наше браће толи заборављеном месту Темишвару“ (Застава 1894).

Пред сам крај XIX века учесталији су чланци који говоре о месној дилетантској (позоришној) делатности темишварских Срба, понајвише у Фабрици, али и у тадашњем предграђу Мехали. Примера ради, 27. фебруара 1898. Српско-мехалски православни црквени школски одбор приредио је у дворани „Мађарског краља“ забаву с позоришном представом и игранком. Мехалска омладина је пред публиком извела комад *Тражи зета племића* (Застава, 1898). У консултованим написима примећује се да су месне позоришне дружине приређивале искључиво српске позоришне комаде.

Беседе, сѐла, забаве

Самостална српска културно-уметничка догађања приређена су у Темишвару последњих деценија XIX века било од стране тамошњих певачких друштава (претежно Српске певачке дружине, основане 1867¹⁵), било од стране појединих одбора за прикупљање прилога за школе, позориште и сл. Дотична догађања су носила називе „беседа“, односно „сѐло“. Из сачуваних

¹⁴ Комад из народног живота у 5 чинова, с певањем. Текст је написао Илија Округић Сремац, а музику Даворин Јенко.

¹⁵ Српска певачка дружина (1867–1947) била је, уз Хор Православне српске саборне цркве (основан 1836), најрепрезентативнији хорски ансамбл Срба у Темишвару. Основана је новембра 1867. године као световно друштво са правним лицем, при којем је деловао извесни број мушких певача (на почетку их је било 32 „суделујућих“), али и значајан број тзв. „потпомажућих“ чланова. Први јавни наступ СПД збио се већ 1. фебруара 1868. на ванредној беседи темишварске српске омладине. Друштво је стекло статус правног лица 1869, а имало је седиште у просторијама Црквене општине у Темишвару (Фабрици), све до његовог насилног укидања 1947 године. Мада је Дружина првобитно била оријентисана ка световном репертоару, финансијске прилике су наметнуле да СПД прошири репертоар и са духовном музиком, како би могло да делује и као богослужбени хор, те да на тај начин осигура неопходне приходе за своје функционисање. Након изнуђеног десетогодишњег прекида понајвише због политичких разлога (1875–1885), СПД је наставила своје деловање, константно ширећи репертоар и нотни фонд. Уз неминовне успоне и падове, уз незанемариве проблеме кадровске или финансијске природе током првих педесет година свога деловања, Дружина је ипак успела да консолидује свој положај међу темишварским хорovima и постане нераскидиви део музичке традиције града на Бегеју (Илић, 1978: 21–25).

програма види се да се она по садржини веома мало разликују, изузев, у неким случајевима (поводом посебних прилика, светковина, или празника), када би програм садржао пригодне говоре на одређене теме или би имао, мимо музичких, говорне тачке (декламације и сл.). С времена на време, у консултованим изворима појављује се још и општи назив „забава.

Један од првих нађених написа односи се на беседу с игранком која је приређена 6. фебруара 1868. у „Вабрици“, чији је приход намењен тамошњем српском певачком друштву, т.ј. Српској певачкој дружини (даље: СПД). Хроничар описује догађај с великим ентузијазмом (иначе карактеристичним за све српске почетке), истичући да је беседа „из узрока што се унапред на велико саучешће од стране [...] публике рачунати могло“ одржана „у градском редуту, као средсреди и најудобнијој дворани овдашњој“. Настављајући истим тоном, репортер даље извештава: „Пре него што је наш лик саму беседу отворио, била је дворана дупком пуна, а одма после првог декламовања толико се светине искупило, да се једва у остале три побочне одаје сместити могла. Оба уредништва овдашњих немачких листова потврђују, да већ од много година никоја забава није нашла таког одзива, каквог је нашла та беседа.“ О самом програму сазнајемо да „распоред беше јој добро удешен [...]“ и да су изведене тачке „како у свију лица појединих овдашњих и страних друштва што су нам беседу својим присуством увеличали, тако и у сваког брата Србина неразлучно и бурно одобравање произвеле“. Беседу су посетили и тадашњи званичници, владика темишварски Антоније (Нако), архимандрит манастира Бездина (потоњи епископ горњкарловачки) Теофан (Живковић), „два ђенерала са још неким вишим официрима, овдашња либерална странка; такозвана „левица“ била је представљена својим вођама; даље је био на беседи градоначелник и друга одликована лица“. Не заборављајући да помене предусретљивост месне слободоумне странке, потписник редова истиче српски сложни дух и братску свест који су допринели успеху овога догађаја (Застава, 1868).

Српска певачка дружина је редовно приређивала беседе и сѐла све до забране делатности од стране државних власти 1875, а затим наставила десет година касније, када је обновила своју делатност. Годину дана раније, 1. фебруара 1884. у Темишвару је приредило беседу Вршачко црквено певачко друштво. И о овом догађају опширно је писала „Застава“ истичући значај представа са (претежно) српским садржајем у срединама где Српство видљиво слаби, као што је тада био случај Темишвара: „Туђински уплив прети нам, да ће нам поплавити наш народ у угарској држави, нарочито онај у Банату, по којем и ако Срби од Мориша дуж Тисе и Дунава према истоку у компактној маси живе, ипак има врло много места, у којима се полагамо губи српски елеменат, у којима се претапа у друге народности, подлеже туђинштини, одрођава се. Вера ту не помаже ништа, јер шта нам је хасна, што су потомци негда славних Срба остали својој прадедовској вери верни, а овамо не знају ни речи српски,

нити српски осећају и мисле већ се асимилирали с романским, мађарским или немачким племеном, као што је то случај у Х[од].М[езе].Вашархељу, Сегедину, Тамишвару и у многим селима по Банату. У свим тим местима има и данас људи, који су по крви Срби, који су православни, али не знају ни говорити српски, нити се држе српских обичаја, нити пак српски осећају и мисле“. Настављајући своју експозицију, потписник истиче да је „једно такво средство за одбрану [од страног утицаја – прим Д. П.] – српска песма! [...] Песмом клонули треба да се дижу, песма треба силом околности одрођеним синовим нашег народа да улије српски дух и да их испуни српским осећајима и жарком љубављу према оцу и мајци њиховој – према тужном народу српском [...] – једном речи, песма треба да је моћни фактор у борби за слободу и за културни напредак. За ту целъ има да послужи певачка друштва и њихове беседе [...] да песмом и живом речи клонуле уздигну, равнодушне одушеве и охрабре и одобре ону шачицу људи, који још нису изневерили брајка борбе и рада. Такво једно је место [где нема услова за опстанак певачког друштва] и Темишвар, банатска престоница [...], у којем се српски живаљ из дана и дан све већма губи.“ Приход беседе је био намењен Српској певачкој дружини, чија је обнова делатности каснила због оскудице певача. Аутор написа изражава жељу „да Бог прене из сна шака темишварске срп. омладине и оно мало младих људи, што се тамо као трговачки спомоћници налазе, те да [...] оживотворе пев. друштво!“. Из даљег описа догађаја сазнајемо да је приређени програм имао претежно српски карактер: војнички оркестар извео је у отварању смесу српских народних песама „на опште задовољство“, вршачки хор је извео композиције Јосифа Маринковића *Песмом срцу*, *II коло народних песама* – коју су певачи због одушевљења публике морали да понове, и *Падајте браћо*, композицију Гвида Хавласа, на стихове Ђуре Јакшића. Међу инструменталним тачкама нашло се и *Коло* Јована Пачуа, али и декламација *Гусларева смрт* Јована Јовановића Змаја. Уследила је игранка, као и здравице током паузи, а новински чланак аутор завршава речима мото-а Вршачког црквеног певачког друштва „Напред!“ и „Не дајмо се!“ које упућује темишварским Србима и Српкињама (Застава, 1884).

Обнова активности Српске певачке дружине заиста је уследила 1885, па је дружина јануара 1886. и приредила беседу, о којој је „Застава“ известила своју читалачку публику (Застава, 1886). Током следећих година, из консултованих написа примећује се већа заступљеност дела српских аутора која су на беседама и селима извођена. Примера ради, СПД је 18. фебруара 1893. приредило беседу с игранком, на којој је, међу осталом, публика могла чути песме: *Зујте струне* Даворина Јенка, *Црногорка* и *Свраћање*, соло песме од В. Клајића, односно декламацију *Косовско цвеће* од Алексе Шантића (Застава, 1893).

Догађај који је најупечатљивије обележио културни живот темишварских Срба током последње деценије XIX века била је несумњиво раскошна прослава двадесетпетогодишње активности Српске певачке

дружине, која је, из извесних разлога, одржана годину дана касније¹⁶, на Духовски понедељак, 22. маја / 3. јуна 1895. године. О догађају је подробно писала тадашња штампа, те из опширних репортажа сазнајемо да је на прослави, сем домаћина учествовало четири српска певачка друштва (из Панчева, Велике Кикинде, Вршца и, не у последњем реду, Ратарско црквено певачко друштво из Соколовца), четири темишварска страна певачка друштва, али и бројне делегације и угледне личности. Свечаности су отпочеле 21. маја увече, када је свечана поворка са лампионима кренула из Фабрике ка Граду, те се зауставила пред епископским двором (где се тадашњи епископ темишварски Никанор (Поповић) који тек беше устао из болесничке постеље појавио на прозору и благословио учеснике), а затим наставила према кући др Светозара Димитријевића, чија је супруга, Јулијана, била кума при освећењу заставе Друштва. Следећег дана служена је литургија у Саборној цркви која беше дупком пуна света, а након литургије кренула је литија улицама Темишвара све до главног трга, где је освећена застава Српске певачке дружине. Певачи свих српских друштава су на тргу заједнички извели химну *Боже силни наших прадедова*, коју је на текст Ђуре Страјића компоновао Јован Прајс Јаворски¹⁷. Истога дана у вечерњим сатима је у великој летњој башти Фабриксофа приређен концерт гостујућих хорова и домаћина, а затим је уследила игранка. По процени извештача, било је присутно преко 2000 особа (гостију и домаћина) и да су „све наше певачке задруге својом вештином далеко надмашиле све туђинске задруге, које су на тој забави активно учествовале“ (Браник, 1895).

Уз постојану делатност Српске певачке дружине и након поменуте прославе, у штампи се током задње деценије XIX века сусрећу и написи о делатности Срба у Мехали, тадашњем приградском насељу. Сливковит пример јесте догађај којег су Срби Мехалчани торжествено прославили 22. августа 1897. године, када су исплаћени дугови према месној Румунској православној црквеној општини као последица јерахијске поделе¹⁸. Сем свечаних богослужења на којима је појала „месна српска младеж у мешовитом хору“¹⁹, у вечерњим сатима приређена је беседа, а након тога,

¹⁶ Тадашња управа је 25. годишњицу СПД рачунала почев од 1869. године, када је Дружини одобрен *Устав*. То није, међутим, био случај 1937. године, када је свечано прослављена седамдесетогодишњица, а (природно) узета у обзир година оснивања, 1867.

¹⁷ Позната је још једна варијанта ове химне, коју је компоновао Гвидо Хавласа.

¹⁸ У питању је излазак православних Румуна у Аустроугарској из канонске јурисдикције Карловачке митрополије, као последица оснивања Православне румунске митрополије у Сибињу 1864. У насељима са мешовитим становништвом вођене су парнице у вези са постојећим храмовима и осталом имовином пређашњих, заједничких црквених општина. У Мехали је историјски православни храм Св. Оца Николаја припао српској заједници.

¹⁹ Хорска делатност Срба у Мехали помиње се још 1870. године, али је тамошње Српско православно певачко друштво „Зора“ озваничено тек 1903. године.

игранка. „Памјати ради“, наводимо тачке у програму и извођаче: „1. *Тебе Бога хвалим*, пева младеж. 2. *Песма о песми* од Змаја, декламује Јоца Душков. 3. *Не плаши се Србин смрти* пева младеж. 4. *Рањеници* од Змаја, декламује Зорка Недићева. 5. *Оков тешики* од Б. Товачовског, пева младеж. 6. *Циганин хвали свога коња* од Змаја, декламује Лаза Недић. 7. *Долине тутње* од Товачовског, пева младеж. 8. *Ноћна посета* од Змаја, декламује Марија Савулова. 9. *Три сестрице збор збориле*, пева младеж. 10. *Гусларева смрт*, од Змаја, декламује Коста Јорговић“ (Застава, 1897).

Пред сам крај XIX века, 19. августа 1899, Српска певачка дружина приредила је у дворани „Фабриксхофа“ беседу са позоришном представом „у славу педесето-годишњег књижевног рада Змаја Јована Јовановића“ (Застава, 1899).

У српском, односно пан-славистичком контексту, вредно је помена и гостовање чувеног хорског ансамбла Димитрија Славјанског²⁰ у Темишвару 1. фебруара 1890 (Застава, 1890).²¹ Као што је то био случај и у Араду десетак дана касније, руски ансамбл је публици извео и обраде двеју српских песама: *Калоперо перо* и *Девојка се у Дреновцу купа* Корнелија Станковића.²²

Солистички концерти Срба музичара

Током друге половине XIX века, низ Срба је стекло солидно образовање у тадашњим жариштима музичке културе у Хабзбуршкој империји, понајвише у Будимпешти и Бечу. Било као инструменталисти, вокални солисти, или пак композитори или диригенти, они су своје музичко умеће добрим делом посветили српству и Србима, а често концертирали и у местима за које су били породично везани, или где су се у младости школовали. У том смислу, у контексту овог рада, наводимо два релевантна примера. Први се односи на младу и перспективну пијанисткињу Олгу Васиљевић²³, чији је отац био рођени Темишварац. Непосредно по завршетку

²⁰ Димитриј Александрович Агренов-Славјанскиј (1833–1908) био је руски певач (тенор) и хорски диригент. Године 1868. основао је мешовити хор „Славјанскаја капела“ у чијем су саставу наступала и деца, са којим је остварио бројене турнеје у Европи, САД и Азији.

²¹ Гостовање Славјанског у Темишвару помиње и Милош Црњански у свом напису „Наш Темишвар“.

²² Након гостовања у Темишвару, руски хор је наставио своју турнеју у Араду, где је одржао три концерта и појао у тамошњој српској цркви. (Браник, 1890)

²³ Олга Васиљевић (? , 1867 – ?), српска пијанисткиња. Музичко образовање стекла је на Музичкој академији у Будимпешти, где је студирала клавир осам година. Дипломирала је 1884. у класама Ференца и Ђуле Еркела, а усавршавала се код Франца Листа. По завршетку студија учествовала је на неколико концерата у Пешти, а током времена концертирала је самостално или у оквиру разних приредби у Вршцу, Белој Цркви, Темишвару, Кикинди,

студија, Олга је „отпочела [...] своје концертовање по нашим крајевима“. Из написа у „Застави“ сазнајемо да је у Вршцу 26. септембра 1884. приредила концерт, уз учешће тамошњих певачких друштава (српског и немачког), а да се на њеном репертоару, уз Шопенову *Баладу*, *Мефистов валцер* Франца Листа и *Мађарске рапсодије* К. Арбања нашла и *Српска народна песма* од Корнелија Станковића. Након наступа у Вршцу, Олга Васиљевић је приредила концерт и у Темишвару (Застава, 1884-2).

Оперски певач Стеван Дескаш (Дескашев)²⁴, рођени Арађанин, у више маха је концертирао у Темишвару. Као већ прослављени солиста Загребачке опере, Дескашев је „пријатељски суделовао“ на ванредној беседи са дилетантском представом и игранком коју је приредила Српска певачка дружина 25. јула 1887. у Дворани „Фабриксхофа“ у Темишвару. Те вечери, Стеван Дескашев је извео нумере: *Романса* из опере „Аида“ од Ђ. Вердија, односно песме *Где си душо, Ти си моја* (самопев) и *Гусле моје* од Ивана пл. Зајца (Архив, 1886). Из лаконске вести објављене у лето 1892. сазнајемо да је Дескашев „давао са врло добрим спехом концерте у Великој Кикинди и у Темишвару, па се упутио у Арад својој кући. Оданде ће у Грац да и тамо приреди концерт“ (Застава, 1892).

Закључци

Уз ређе доступну (али и у много мањој мери сачувану) штампану грађу у вези са појединим догађањима, као што су позивнице, програми или плакати, чланци објављени у оновременој штампи представљају непроцењиву грађу о културно-уметничком животу Срба у Темишвару са краја XIX века. Бројно опадање Срба у Темишвару учинило је да тамошња српска заједница не буде у стању да одржи сопствена гласила. Међутим, главни српски листови и поједини часописи у Аустроугарској редовно су објављивали дописе и репортаже из Темишвара о српским догађањима. Из приложених примера може се створити оквирна слика о српским културно-уметничким догађањима у Темишвару, и о њиховом разноликом садржају: хорска музика, инструменталне и вокалне тачке, декламације, позоришни комади. Сва су поменута догађања приређена у духу очувања и јачања српског националног идентитета, што у потпуности одговара тадашњој геополитичкој ситуацији и положају мањина у Двојној монархији.

Рад подстиче и на наставак истраживања на ову тему. Систематски

Великом Бечкерек, Панчеву, Новом Саду, Сомбору, Суботици, Загребу, Београду, Сегедину. Према речима савременика била је „нова звезда на музикалном небу“, публика јој је била наклоњена, а критичари су указивали на успешно извођење тешких комада и право уметничко понашање. О њеним наступима писано је у иностраним и домаћим листовима. (Leksikon, 1984-2: 494, Енциклопедија, 2013: 52).

преглед штампе на српском језику из тога времена, а затим поређење нађених информација са објављеним написима у ондашњим листовима на другим језицима (пре свега на мађарском и немачком) употпуниће овај занимљив и још увек не у потпуности познат сегмент живота темишварских Срба током друге половине XX века.

Литература

- Енциклопедија, 2013: *Српска енциклопедија*, Том 2, Београд.
- Енциклопедија, 2021: *Српска енциклопедија*, Том 3/2, Београд.
- Илић, 1978: С. Илић, *Српски хорови у Банату – Прилог о хорској делатности Срба у Темишвару и Банату (1868–1944)*, Букурешт: Издавачко предузеће Критерион.
- Попов, 2022: Д. Попов, Хорско певање као начин очувања културно-националног идентитета Срба са данашње територије Румуније (2). (Студија случаја: српски сеоски хорови 1836–2020), у *Исходишта* 8. Темишвар – Ниш: Савез Срба у Румунији – Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији · Филозофски факултет Универзитета у Нишу · Филолошки, историјски и теолошки факултет Западног универзитета у Темишвару, 223–233.
- Степанов, 1994: Љ. Степанов, *Младост жубори, срцу говори...*, Друго издање, Темишвар: Демократски савез Срба и Карашевака у Румунији.
- Степанов, 2001: Љ. Степанов, Александар Бранко Стефановић (1843–1896), лекар и друштвени радник, у: *Темишварски зборник* 3. Нови Сад: Матица српска, 251–263.
- Степанов, 2009: Љ. Степанов, *Статистички подаци о Србима у Румунији*, Темишвар: Савез Срба у Румунији
- Leksikon 1984: *Leksikon jugoslavenske muzike*, Tom 1 (A – Ma), Zagreb.
- Leksikon 1984-2: *Leksikon jugoslavenske muzike*, Tom 2 (Me – Ž), Zagreb.

Извори

Архив Православне српске црквене општине у Темишвару (Фабрици) (АПСЦОТФ), Фонд Музикалије (СПД) Српска певачка дружина (1867–1947), *Позив на ванредну беседу СПД*, 13/25. јула 1887.

Штампа

- ***, *Застава*, III, 13 / 15.02.1868. Нови Сад, 2-3.
- ***, Српско народно позориште, *Позориште*, IV, 4 / 21.11.1881, 1.
- ***, *Застава*, XX, 56 / 24.04.1885. Нови Сад, 2–3.
- ***, *Застава*, год. XIX, бр. 23 / 22.02.1884. Нови Сад, 1-2.

- ***, *Застава*, год. XIX, бр. 131 / 07.09.1884. Нови Сад, 3.
***, *Застава*, год. XXI, бр. 88 / 10.06.1886. Нови Сад, 2.
***, *Застава*, год. XXV, бр. 18 / 04.02.1890. Нови Сад, 3.
***, *Браник*, IV, 18 / 25.02.1890. Нови Сад, 2–3
***, *Застава*, год. XXVII, бр. 101 / 01.07.1892. Нови Сад, 4.
***, *Застава*, год. XXVIII, бр. 21 / 07.02.1893, Нови Сад, 3.
***, *Застава*, XXIX, 154 / 04.10.1894. Нови Сад, 2.
***, Прославе српске темишварске певачке задруге, *Браник*, XI, 59/25.05–06.06.1895. Нови Сад, 1–2.
***, *Застава*, год. XXXII, бр. 120 / 08.08.1897. Нови Сад, 2.
***, *Застава*, XXXIII, 22 / 11.02.1898. Нови Сад, 3.
***, *Застава*, год. XXXIV, бр. 120 / 06.08.1899. Нови Сад, 3.

Dejan D. Popov

SERBIAN NEWSPAPERS IN AUSTRIA-HUNGARY ON THE CULTURAL-ARTISTIC LIFE OF THE SERBS IN TIMISOARA AT THE END OF THE 19TH CENTURY

Summary

The last decades of the 19th century are characterised, among others, by a flourishing cultural and artistic activity among the Serbs living in the Austro-Hungarian Empire. Although less numerous than in other cities of this part of the Empire, the Serbs in Timișoara followed these trends as well. The article brings an overview of their cultural and artistic events, described in articles from various Serbian newspapers and journals of the time. It is clearly visible from the provided examples that, without exception, all those events had a very strong national component, meant to contribute to the preservation of the Serbian national, cultural and religious identity within the Austro-Hungarian Empire.

Keywords: Serbs in Timișoara, cultural-artistic events, newspaper articles, preservation of national identity